

ДА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАГА АНЕКДОТА

Два маскоўскія аўтары, А. Я. Шмялёва і А. Д. Шмялёў, выдалі ў 2002 г. манаграфію пад назвай «Русский анекдот». Гэтую працу можна было б з такім самым поспехам напісаць і ў Мінску, хаця б з тае прычыны, што большасць анекдотаў, якія там аналізуюцца, раней ці пазней мелі хаджэнне, былі вядомыя і ў Беларусі.

Аднак былі часы, калі не тое, што аналізаваць, вывучаць, але і расказваць анекдоты было небяспечна. Не заахвочваліся да іх збірання і фалькларысты. Хаця ахвотнікі збіраць былі, многія трымалі безліч анекдотаў у памяці. Гэта цяпер яны пераходзяць з памяці на старонкі газет, кніг і кніжачак, на сайты Інтэрнэта, вось ужо дачакаліся і навуковага асэнсавання. Ёсць такая «першая ластаўка» і ў нас – зборнік «Жарты, анекдоты, гумарэскі», складальнікам і аўтарам прадмовы якой выступае А. С. Фядосік (другое выданне, 2005 г.). Апавядаецца там пра гісторыю збірання і выдання анекдотаў. Згадваецца пра тры кніжачкі, якія выходзілі пад назвамі «Народныя усмешкі» (1961), «Беларускія народныя жарты» (1970) і «Народныя казкі-байкі, апавяданні і мудраслоўі» (1983), складальнік апошняй Н. С. Гілевіч выдзеліў анекдоты ў адзін з раздзелаў. Заўважым, што слова «анекдот» у назвах зборнікаў не ўпаміналася.

Пры амаль поўнай адсутнасці ў савецкія часы зборнікаў беларускіх анекдотаў, аўтар гэтых радкоў з цікавасцю пазнаёміўся з двухтомнікам яўрэйскіх анекдотаў «Przy szabasowych świecech», сабраных Гарацыем Сафрыным, польскім яўрэем, і выдадзеных у Лодзі ў 1981 г., і знайшоў там анекдоты пра беларускіх яўрэяў. Вось адзін з іх:

«У Нью-Йорку нейкі яўрэй-эмігрант наймаецца на працу ў магазіне, які належыць «карэннам» амерыканцу.

– З які краёў паходзіш? – пытаецца работадаўца.

– Я амерыканец.

– А дзе нарадзіўся?

– У Гродна.

– Дык як жа ты можаш быць амерыканцам, калі нарадзіўся ў Гродна?

– А што, калі б я нарадзіўся ў стайні, то быў бы канём» [1].

Выдатная ілюстрацыя да тэмы эміграцыі з Беларусі, тэмы, якая амаль што не знайшла пакуль што адлюстравання нават у мастацкай літаратуры.

У цяперашні час недахопу ў друкаваных анекдотах няма: іх сустранеш і ў кніжках, і ў прэсе, і на радыё, тэлебачанні. Але сярод іх многа хаця і ананімных, але яўна створаных спрактыкаванай рукой прафесіяналаў п'яра, гумарыстаў. Што да сапраўды народнага беларускага анекдота, то ён захаваўся пераважна ў памяці народнай, і цяпер было б няблага паспрабаваць сабраць узоры менавіта такіх анекдотаў. Гэта менавіта **расказаныя** анекдоты, вусныя, а не створаныя дзеля чытання. Іх вылучае сярод гумарэсак наяўнасць гістарычнага фону, духу часу і прыналежнасць да беларускіх

прасторавых, геаграфічных межаў, беларускай ментальнасці. Можна нават гаварыць пра наяўнасць хранатопу анекдота. Перш за ўсё гэта адносіцца да так званага гістарычнага анекдота. Яго аднак трэба адрозніваць ад запісаў анекдатычных здарэнняў, звязаных з вядомымі людзьмі, тыпу тых, якія збіраў і часткова надрукаваў Аляксей Гардзіцкі. Гістарычны анекдот актуальны, смешны толькі ў тым часе, калі ён быў народжаны, пазней ён або забываецца, або ўжо не ўспрымаецца так востра, а то і проста не смяшыць, бо яго не разумеюць. Так, сабраная аўтарам трохтомнага выдання «XX век в преданиях и анекдотах» Юрыем Боравым анталогія рускага гістарычнага анекдота цяпер ужо патрабуе пэўных каментарыяў, і, можа, толькі прадстаўнікі старэйшых пакаленняў цалкам разумеюць гумар тых даўнейшых анекдотаў. Хаця часам для гэтага трэба проста добра ведаць гісторыю. Многае можна запісаць ад людзей старэйшага пакалення, якім гэтыя анекдоты запомніліся з тых часоў, калі сапраўды нарадзіліся, а не былі вымучаны дзеля патрэб СМІ, эстрады, гумарыстыкі. Напружыўшы памяць, можна з дакладнасцю да года вызначыць, калі з'явіліся анекдоты з серый пра Чапаева, пра Шцірліца, пра Шэрлака Холмса, пра Вінні-Пуха, кракадзіла Гену, камп'ютаршчыкаў, новых рускіх і г. д. Цыклы анекдотаў зазналі ўжо і свой гістарычны лёс. Ужо не маюць хаджэння анекдоты пра Маўрык'еўну і Мікіцічну, пра Чапаева, пра “армянскае радыё”, Хрушчова і Брэжнева. Іншыя часы, іншыя і прыярытэты цікавасці.

Успамінаецца анекдот з заходнебеларускай рэчаіснасці, пачуты ў дзяцінстве, у 50-я гады XX ст.:

«Даваенныя часы. Беларусь падзелена на дзве часткі. На беларуска-польскім памежжы на абодва бакі граніцы пачаліся палявыя работы. За плугам ідуць з аднаго і другога боку ратаі і перакідваюцца праз мяжу словамі.

– Ну, як вам там жывецца пад Саветамі? Вы цяпер усе сталі «таварышамі». А мы вось – паны.

*– А калі ты пан, то чаму гэтак жа, як і я, ідзеш за плугам?» [*1].*

Што яшчэ ўсплывае ў памяці з анекдотаў, пачутых у дзяцінстве? Хадзілі тады анекдоты пра ўсемагчымыя спаборніцтвы паміж рускім, амерыканцам, а трэцім быў або француз, або немец. Спаборніцтвы наконт таго, хто больш вып'е, у каго лепшыя рэчы, лепшае жыццё. Не бытавалі ў маёй вёсцы Вялікія Верацеі Пастаўскага раёна анекдоты пра грузінаў, чукчаў, украінцаў, нават і пра блізкіх літоўцаў ці палякаў. Праўда, можна было пачуць анекдоты пра польскую школу, ксяндзоў, жыццё «пад Польшчай» – адгалоскі не такога тады яшчэ далёкага мінулага. Не даводзілася чуць анекдотаў ні пра нядаўна адгрымеўшую вайну, ні пра Сталіна ці Хрушчова. Можа, таму, што іх баяліся расказаць, памятаючы недалёкія яшчэ часы сталіншчыны. Іх я пачуў пазней, у горадзе, у студэнцкія гады. У вёскі, ды і ў гарады Беларусі пранікала нямала анекдотаў, народжаных за межамі краіны, пераважна рускіх. Іх пераносчыкамі з'яўляліся тыя, хто адслужыў у войску, хто пажыў у Расіі і вярнуўся, хто меў радню там і гасцяваў у яе. Але час ад часу з'яўляліся анекдоты і на надзённыя беларускія тэмы.

Трэба адрозніваць анекдоты, народжаныя ў Беларусі, ад створаных за яе межамі анекдотаў пра беларусаў. Многія анекдоты, якія можна з большай ці меншай доляй верагоднасці аднесці да народжаных у Беларусі, не вельмі аддаліліся ад бытавой казкі, гумарэскі на бытавыя тэмы, звязаны з сямейнымі адносінамі, звычаямі, смешнымі здарэннямі. Некаторыя з іх у меру «саленаватыя». Сярод іх вось такі:

«Суседка, чаму ты такая сумная?»

– Бачыш, Маня, твой Міцька ўчора зайшоў, паваліў на ложак і тры разы адкахаў. А чаго ж ты такая сумная?»

– Не разумею, чаго ён заходзіў... Ці можа што трэба было чалавеку?... Ці можа сказаць што хацеў???... » [*1].

А вось анекдот савецкага часу, які бытаваў таксама і ва ўкраінцаў, бо ў абодвух мовах

слова “нядзеля” абазначае адзін дзень, а не тыдзень. Расказваўся ён на рускай мове:

«В ООН якобы решается вопрос: сколько половых сношений нужно иметь в неделю. Дали слово женщинам. Англичанка считает, что одно. Немка – два, француженка – семь. А белоруска говорит: «Ну, добра, хай сабе сем разоў у нядзелю. Але ж давайце ўжо заадно вырашым – колькі ў будні дзень?»»

Гэты анекдот, відаць, можна аднесці да рускіх анекдотаў пра ўкраінцаў, але ён быў лёгка «перасаджаны» на беларускую глебу.

Дарэчы, ўспамінаецца і анекдот, звязаны з чыста беларускімі рэаліямі, а канкрэтна – з негатывым стаўленнем да беларускай мовы «гарадскімі»:

У кнігарню заходзіць модна апранутая дама і просіць:

– Продайте мне книгу Гоголя «Тарас Картошка».

– Такой кнігі няма, ёсць толькі «Тарас Бульба».

– По-белорусски не читаю» [*1].

Але былі вядомыя і анекдоты, звязаныя з пэўнымі падзеямі ў краіне, якія не маглі быць створаны па-за межамі Беларусі. Першы з гэтага шэрагу анекдот я чуў яшчэ школьнікам, у 60-я гады ХХ ст., але сустрэў яго ў Інтэрнэце ўжо на рускай мове і аднесеным да больш позняга часу:

«1980-й год. Хутор в лесу. Стук в дверь. Из дома хозяин спрашивает: «Кто стучит: свои или немцы?» Гость – «Дедушка, война уже 40 лет как кончилась». Хозяин – «Во, а мы до сих пор паровозы под откос пускаем» [*1].

Падобныя анекдоты былі яўнай рэакцыяй на партызанскую тэму ў кнігах, газетах, на радыё. Вядомы асобныя актуальныя ў свой час анекдоты пра тысячагоддзе Віцебска, пра Машэрава, візіт Брэжнева ў Мінск, пра характэрныя прыкметы савецкага часу, чэргі, дэфіцыт, пра мінскае метро. Пра метро анекдот з’явіўся яшчэ тады, калі яно будавалася. Было заўважана, што адлегласць паміж некаторымі станцыямі не вельмі значная. І вось дасціпны водгук:

*«Поезд метро спыняецца. Па трансляцыі ў вагонах гучыць: «Станцыя «Плошча Якуба Коласа». Для апошніх двух вагонаў – станцыя «Плошча Перамогі» [*1].*

Вось зусім нядаўні анекдот, рэакцыя на дажджлівае лета 2007 г.:

«Сочы. Спякота. Пляж. Сярод загарэлых вясёлых курортнікаў сядзіць худзенькі, слабенькі, сіняваты хлопчык. Сусед пытаецца ў яго:

– Откуда ты, мальчик?

– Из Белоруссии...

– А что, у вас в Белоруссии лета нет?

*Есть... Но я в тот день болел...» [*1].*

У Інтэрнэце сустракаюцца анекдоты, у якіх ёсць водгалас і на падзеі ў Беларусі постсавецкага часу. Мяркуючы па дасведчанасці, невядомым аўтарам гэтых анекдотаў (а гэта яўна аўтарскія анекдоты) было добра вядома тое, што адбывалася і адбываецца ў Рэспубліцы Беларусь:

*«При разгоне оппозиционного митинга в Минске были задержаны россияне, украинцы и даже несколько белорусов. Белорусы не знали, как навредить США. Тогда они решили ударить по американскому бюджету и создали оппозицию» [*1].*

Калі пашукаць у Інтэрнэце, то можна знайсці і іншыя анекдоты, так ці іначэй звязаныя з беларусамі, прычым адчуваецца, што створаны яны нядаўна. Да таго ж іх, у параўнанні з анекдотамі пра украінцаў, яўрэяў, рускіх, зусім нямнога. У інтэрв'ю «Откуда берутся анекдоты?» навуковага супрацоўніка Пушкінскага дома А. Ф. Белавусава, таксама знойдзеным у Інтэрнэце [3], на пытанне «Почему так живучи анекдоты о чукчах, о хохлах, о евреях, об армянах и прочих народах?» даецца сімптаматычны адказ: – Но заметьте: не обо всех! О чукчах есть анекдоты, а об эвенках – нет. О хохлах есть, а о белорусах – поищите...

Сапраўды, тут ёсць нейкі дзіўны парадокс. Адна з прычын такой з'явы бачыцца выразна. Яна ў тым, што беларуская мова, што называецца, «не на слыху» ў нашых суседзяў, што адсутнічаюць у памяці рускіх своеасаблівыя моўныя клішэ, па якіх пазнаваўся б менавіта беларус. Яе характэрныя асаблівасці не выступаюць так яскрава, як асаблівасці украінскай, яўрэйскай, польскай, грузінскай моў. Небеларусу цяжка, нават немагчыма правільна вымавіць нашы «ў», «дз», «дж», фрыкатыўныя «г», «ч». Таму практычна няма такіх «за межамі» анекдотаў, якія перадавалі б характэрныя асаблівасці беларускай мовы, як гэта робіцца, калі раскажваюць анекдоты пра грузінаў, чукчаў, палякаў, украінцаў, яўрэяў, пра «армянскае радыё». У рускіх анекдотах пра іншаукраінцаў часта скарыстоўваюцца таксама характэрныя слоўцы, на шталт звароту «кацо», воклічу «вах!» у мове грузінаў, слова-паразіт «однако» ў мове чукчаў, тыповыя граматычныя памылкі ў мове яўрэяў. Мовазнаўцы называюць іх моўнымі маскамі. А вось характэрнай, неад'меннай, лёгка пазнавальнай моўнай маскі – характарыстыкі беларуса ў рускай мове няма. Некалі Алесь Адамовіч тлумачыў такое становішча своеасабліва: «У нас не было свайго Гоголя». Сапраўды, надзвычай яркіх, каларытных вобразаў беларусаў у рускай класіцы не было. Ці не з-за таго

няма анекдотаў пра беларусаў, створаных за межамі Беларусі. А яшчэ гэта тлумачыцца і тым, што беларусаў у Расіі амаль што атаясамліваюць з рускімі, не бачаць нечага адметнага ў іх ментальнасці, акрамя, хіба, цяжкіх, незласлівасці, незлапамнасці (параўнаем тыповае клішэ з анекдотаў пра грузінаў: «Обидеть хочешь, да?»). А вось у іншых народаў, пра якіх існуюць цэлыя цыклы анекдотаў, на першы план выступаюць гіпертрафіраваныя нацыянальныя рысы, прычым як адмоўныя, так і станоўчыя. Грузіны не толькі прагныя да багацця, але і шчодрыя, кампанейскія; яўрэі не толькі хітрыя, але і памяркоўныя; чукчы не толькі наіўныя, але і разумныя. Беларуская талерантнасць адзіна эксплуатаецца ў тых нешматлікіх анекдотах пра беларусаў як нацыю, што нарадзіліся ў беларускім замежжы. Вось адзін з іх, знойдзены ў Інтэрнэце, але вядомы і ў даўнейшых вусных пераказах, сярод якіх ёсць варыянты:

*«Заглядывает белорус на прием к чиновнику, а тот, едва бедолага переступил порог, рывкает: «Еще раз сунешься ко мне в кабинет – повешу!» – «Хорошо, товарищ начальник, – соглашается испуганный проситель. – А веревку свою приносит или учреждение выделит?» [*1].*

Беларус часам з'яўляецца і ў тых расійскіх мультынацыянальных анекдотах, дзе прадстаўнік кожнай нацыі дзейнічае ў адпаведнасці са сваімі этнічнымі стэрыятыпамі. Гэтыя анекдоты бытуюць даўно:

*«Вешают немца, русского и белоруса. Немец сразу умер. Русский долго дергался, но тоже умер. А белоруса как повесили – так он и висит живехонек. Его в недоумении снимают и интересуются его самочувствием. На что он отвечает (в оригинале было по белорусски, но я не воспроизведу): «Да сначала немного жало, а потом как-то привык...»; Сидят белорус, украинец и русский, перед ними стаканы с водкою, и в них по мухе. Белорус, вытащил муху, сказал: «Фу, гадасць!» Украинец выпил водку и закусил мухой. Русский вытащил муху, взял за крылья и говорит: «А ну выплёвывай, выплёвывай, сволочь!!!» [*1].*

Найбольш папулярны ў гэтай «серыі» анекдот пра выпрабаванне, якое наладзілі прадстаўнікам розных нацый. У Інтэрнэце ён сустракаецца аж у чатырох варыянтах, кожны па-свойму адметны, таму прыводзім іх усе:

*«Пришли на собеседование русский, украинец и белорус. Каждого из них сажают на табурет с торчащим гвоздем, наблюдают реакцию. Сел русский, тут же вскочил, матернулся, разбил табурет, ушёл. Сел белорус, вскочил, потом думает: «**Может так и надо?**» Опять сел. Сел украинец, вскочил: «А гвоздь... Гарно». – Вытаскивает из табурета гвоздь и в карман: «Да йа його для сэбэ, для сэбэ»; «Решили ученые провести тест психологический с тремя представителями «братьев-славян»: русским, хохлом, ну и белорусом. Суть теста: темная комната, в центре табуретка, в не вбит гвоздь – «сотка». Предлагают сесть. Ну, русский сел, вскочил, конечно, давай на стены с табуреткой кидаться, устроителей эксперимента хуями крыть. Сел хохол, вскочил, обернулся, нацупал гвоздь, вытащил его из табуретки, положил в карман и со словами: «В хозяйстве пригодится!» – снова сел. Очередь белоруса. Сел. Привстал и со словами: «А*

можжа, так і нада?» – снова сел; «1940-е. Японские врачи из известного отряда в Маньчжурии проводят опыты над людьми. Изучают национальный менталитет. В изолированной камере стоит стул с вбитым в него гвоздем. По очереди запускают русского, немца, еврея, белоруса и др. Всем дается одинаковое задание: войти в камеру, сесть на стул, через некоторое время выйти. Скрытая камера фиксирует:

***Русский** заходит. Осматривается. Садится. Подскакивает и разбивает стул о стену. Выбегает.*

***Немец** заходит. Осматривается. Садится. Вскрикивает. Достает гвоздь. Осматривается: никого нет. Кладет гвоздь рядом со стулом. Сидит и выходит ровно через 5 минут.*

***Еврей** заходит. Осматривается. Садится. Вскрикивает. Достает гвоздь. Осматривается: никого нет. Кладет гвоздь в карман. Осматривается. Просиживает 2 минуты и выходит громко охая.*

***Белорус** заходит. Осматривается. Спрашивает разрешения сесть. Садится. Сидит. Сидит. 5 минут прошло – сидит. Позеленел, слезы текут. Час прошел, три часа – сидит. Позеленевшие губы что-то шепчут. Камера делает «наезд», микрофон фиксирует едва слышимый шепот: «**А можжа так и нада, а можжа так и нада...**» [*1]; «В стуле торчит гвоздь. Сначала на него сел русский, сразу же вскочил и уступил место стоящим рядом украинцу и белорусу. Украинец сел, вскочил со словами: «**Це ж москалі погані!**» Белорус сел, поерзал и подумал: «**Мабыць так і трэба?**»*

Заўважым, што сказанае беларусам перадаецца па-рознаму – і чыста беларускай мовай, і рускай, і трасянкай. Якраз гэта і дазваляе ўстанавіць, з якой крыніцы ўзяты кожны з анекдотаў. Толькі ў апошнім з варыянтаў беларус прамаўляе натуральна.

Што характэрна, дык гэта асаблівы лагічны націск на паводзіны менавіта беларуса, з прычыны чаго ён нязменна прысутнічае ва ўсіх чатырох варыянтах, а немец, яўрэй і нават украінец – не ва ўсіх.

Але нечакана са здзіўленнем знаходзіш у Інтэрнэце анекдоты, якія яўна не адпавядаюць менталітэту беларуса:

«Сапраўдны беларус у сваім жыцці павінен:

- 1) Пасадзіць дрэва.*
- 2) Пабудаваць хату.*
- 3) Выгадаваць сына.*
- 4) Забіць маскаля.*
- 5) Забіць сінічку.*

*Калі Вас цікавіць, чаму сінічку, – значыць Вы сапраўдны беларус. Таму што пункт 4 сумнення ня выклікае...» [*1].*

Не, якраз-такі выклікае: у беларусаў “у масе” няма такой зацятай непрыхільнасці да рускіх, якая выразна прасочваецца ў украінцаў, прыбалтаў, палякаў і даўно ўжо служыць нязменнай тэмай анекдотаў. **Сапраўдны беларус** не мае злосці на рускіх. Цікава, што гэты анекдот прыводзіцца на інтэрнэцкім форуме, і далей ідзе такі абмен думкамі:

– По моему этот анекдот больше к украинцам подходит... никак не могу представить такого кровожадного белоруса...

– Полностью согласен, белорусы - люди спокойные, даже слишком... [2].

Сімптаматычна, што суразмоўцы адразу ж заўважылі недарэчнасць.

Далейшыя пошукі ў Інтэрнэце дазволілі выявіць шэраг аналагічных падробак, што выклікае думку аб наяўнасці пэўнай тэндэнцыі. Можа быць, некаторыя анекдоты цяпер перарабляюцца на «беларускія» якраз таму, што ўзрасла цікавасць да жыцця нашай рэспублікі, пра яе сталі больш паведамляць у прэсе, на радыё і тэлебачанні, у Інэрнэце.

У даследаваннях пра анекдот прыводзіцца думка, што ён сёння больш папулярны ў гарадах, чым у вёсках. Калі гэта так, то сярод ананімных аўтараў могуць быць пісьменнікі, журналісты, стваральнікі эстрадных гумарэсак. Анекдоты цяпер друкуюць многія газеты, частку іх яўна выдумляюць самі журналісты. Таму гэта ўжо не зусім фальклор ці зусім не фальклор. Назіраецца і такая з’ява, як прыстасаванне запіснымі гумарыстамі-эстраднікамі старых зацягanych анекдотаў савецкіх часоў да сённяшніх падзей, «экранізацыя» тых жа старых анекдотаў у перадачах «Джэнтльменшоў», «Гарадка» і іншых.

Калі прасачыць гісторыю беларускага анекдота ў XX стагоддзі, то можна прыйсці да наступных высноў. Найбольш папулярным чыста беларускім, народжаным самімі беларусамі быў і застаецца анекдот на бытавыя тэмы. Анекдотаў пра гістарычныя падзеі надзвычай мала, на тэмы, звязаныя з творамі нацыянальнай літаратуры, – зусім няма. На беларускіх землях распаўсюджаны (у вёсках менш, у гарадах больш) анекдоты, прыўнесеныя з-за межаў краіны, што звязана як з міграцыяй насельніцтва, службай беларусаў у арміі за межамі краіны, так і (у канцы стагоддзя) з пашырэннем агучвання анекдотаў у СМІ. Сапраўды народных анекдотаў пра беларусаў, створаных за межамі Беларусі, да нядаўняга часу амаль не было. У сувязі з павелічэннем цікавасці да Беларусі ў канцы XX – пачатку XIX стст. у сродках інфармацыі, у Інтэрнэце пачалі з’яўляцца анекдоты пра беларусаў відавочна нефальклорнага паходжання, часам пераніцаваныя з анекдотаў не пра беларусаў.

ЗАЎВАГІ

*1. Дадзены анекдот цытуецца аўтарам па памяці.

ЛІТАРАТУРА

1. <http://svoi.pb/forum/index.ph?topic=102.ms.38866;topicseen>
2. http://talks.guns.ru/forummessage/145/23998sntml_44_k
3. <http://anekdotika.ru/node/438>

